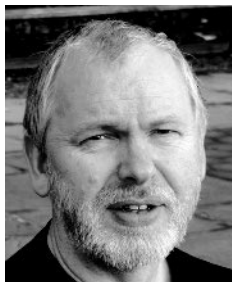

Gjennomføringen av INSPIRE-direktivet i Norge

Dag Høgvard

Dag Høgvard: Implementation of the Inspire directive in Norway

KART OG PLAN, Vol. 70, pp 121–126. P. O. B. 5003, NO-1432 Ås, ISSN 0047-3278

The goal of the Inspire directive is a common geographical infrastructure for Europe. The EEA-committee has decided to include the directive in the EEA-agreement. The Ministry of the Environment has proposed to the Parliament that Norway will implement the directive through a new law on infrastructure for geographical information («geodataloven»). The directive corresponds well with existing Norwegian policy in the area of electronic governance. The co-operation programme «Norway digital» provides a good basis for practical implementation.

Key words: Inspire directive. Geovekst.

Dag Høgvard, Senior Adviser, Department for Regional Planning, Ministry of the Environment, P.O.Box 8013 Dep, NO-0030 Oslo, Norway, E-mail: dag.hogvard@md.dep.no

Sammendrag

Målet for INSPIRE-direktivet er en felles geografiske infrastrukturen for Europa. EØS-komiteen har besluttet å ta inn direktivet i EØS-avtalen. Miljøverndepartementet har lagt fram forslag for Stortinget om at Norge gjennomfører direktivet basert på en ny lov om infrastruktur for geografisk informasjon (geodataloven). Direktivet føyer seg godt til gjeldende norsk politikk for elektronisk forvaltning. Forvaltningssamarbeidet *Norge digitalt* vil være et godt grunnlag for en praktisk gjennomføring av direktivet.

Om direktivet

Den 14. mars 2007 ble INSPIRE-direktivet¹ formelt vedtatt som bindende rettsakt i Den europeiske union (EU). Målet for direktivet er å opprette en felles geografiske infrastrukturen for Europa som skal være til hjelp ved beslutninger om politikk og virksomhet som kan ha en direkte eller indirekte miljøvirkning.

Direktivet er rettet mot medlemslandene i EU. Direktivet forplikter landene til å dele offentlige geodata mellom egne myndigheter,

med myndigheter i andre medlemsland og med EU-organer og -institusjoner. Landene skal i den forbindelse opprette og drive et nett av internettjenester for døgkontinuerlig elektronisk tilgang til geodata. Det omfatter:

- søketjenester (discovery services)
- visningstjenester (view services)
- nedlastingstjenester (download services)
- omformingstjenester (transformation services)
- aktiveringstjenester (invoke services).

Tjenestene skal være tilgjengelig både for myndighetene og allmennheten. Landene skal dokumentere data og tjenester (framstille metadata), og sørge for at data og tjenester tilfredsstiller krav til samvirknings-evne (interoperabilitet). Direktivet skal bane vei for en gradvis harmonisering av eksisterende geodata fram mot 2019, men er ikke et program for innsamling av nye data. Direktivet gjelder 34 nærmere bestemte temaområder, bl.a. transportnett, geologi, arealbruk, menneskers helse og sikkerhet, biotoper og artsfordeling.

1. Europaparlaments- og rådsdirektiv 2007/2/EF av 14. mars 2007 om opprettelse av en infrastruktur for geografisk informasjon i Det europeiske fellesskapet (INSPIRE).

Det skal fastsettes nærmere gjennomføringsregler til direktivet om

- dokumentasjon av data og tjenester (metadata)²
- samvirkingsevne for data og tjenester (interoperability)
- netjtjenester (network services)³
- vilkår for fellesskapsinstitusjonenes tilgang til data og tjenester (data sharing)⁴
- kontroll av den geografiske infrastrukturen og rapportering om gjennomføringen av direktivet (monitoring and reporting)⁵.

Så langt foreligger i endelig form gjennomføringsregler om metadata, vilkår for fellesskapsinstitusjonenes datatilgang, og reglene for kontroll og rapportering. Reglene for samvirkingsevne og netjtjenester skal vedtas i flere deler. Så langt foreligger regler for søketjenester og visningstjenester.

Direktivet er vedtatt etter en prosedyre som deler den lovgivende myndigheten i EU mellom Europaparlamentet (Parlamentet) og Rådet for Den europeiske union (Rådet). De respektive gjennomføringsreglene vedtas av Kommisjonen for De europeiske fellesskap (Kommisjonen). Før Kommisjonen kan fatte endelig vedtak, skal Kommisjonen legge fram utkast til vedtak for en komité med representanter fra medlemslandene (INSPIRE-komiteen). Utkastet skal deretter gjennom visse formelle kontrollrutiner i Parlamentet og Rådet. Prosedyren innebærer at Kommisjonen vanskelig kan iverksette regler som ikke har fått tilslutning i INSPIRE-komiteen.

I tillegg til gjennomføringsreglene utarbeider Kommisjonen veiledende underlagsdokumentasjon. Mye av den praktiske normeringen vil ventelig skje på grunnlag av denne dokumentasjonen like mye som det formelle regelverket.

Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS)

Avtalen om Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS-avtalen) ble undertegnet av medlemsstatene i Det europeiske fellesskap (EF) og Det europeiske frihandelsforbund (EFTA) 2. mai 1992. På det tidspunktet besto EF av 12 medlemsland og EFTA av 7 medlemsland. Da EØS-avtalen trådte i kraft 1. januar 1995 var imidlertid EF endret til EU, og de tre opprinnelige EFTA-landene Østerrike, Sverige og Finland hadde flyttet over til EU-siden.

EU-siden i EØS bestod dermed fra starten av 15 land: Belgia, Frankrike, Italia, Luxembourg, Nederland, Tyskland, Danmark, Irland, Storbritannia, Hellas, Portugal, Spania, Østerrike, Sverige og Finland. EU er senere utvidet med 12 nye medlemsland: Kypros, Tsjekkia, Estland, Ungarn, Latvia, Litauen, Malta, Polen, Slovakia, Slovenia, Bulgaria og Romania. EU-siden i EØS består således i dag av 27 land.

EFTA-siden i EØS består av tre land: Island, Liechtenstein og Norge. EFTA-landet Sveits sluttet seg ikke til EØS, men har egne bilaterale avtaler med EU.

Til sammen omfatter EØS-avtalen i dag 30 europeiske land.

EØS-avtalen gjør EFTA-siden (Island, Liechtenstein og Norge) til del av EUs indre marked. Disse landene er til gjengjeld forpliktet til å gjennomføre EUs regler om fritt varebytte og fri bevegelse for kapital, tjenester og personer på samme måte som EU-landene. EØS-avtalen er også grunnlag for samarbeid om bl.a. miljøvern, utdanning, forskning og informasjonstjenester. EFTA-siden yter dessuten et betydelig finansielt bidrag til økonomisk og sosial utvikling i de nye medlemslandene i EU.

EØS-avtalen gir EFTA-siden anledning til å delta i den forberedende fasen når Kommisjonen lager forslag til nye rettsakter som skal innlemmes i EØS-avtalen. EFTA-siden har også anledning til å delta i komiteer som bistår Kommisjonen i utarbeiding av gjennom-

2. Kommisjonsforordning (EF) nr. 1205/2008 av 3. desember 2008 om gjennomføring av europaparlaments- og rådsdirektiv 2007/2/EF vedrørende metadata.
3. Kommisjonsforordning (EF) nr. 976/2009 av 19. oktober 2009 om gjennomføring av europaparlaments- og rådsdirektiv 2007/2/EF vedrørende netjtjenester.
4. Kommisjonsforordning (EF) nr. 268/2010 av 29. mars 2010 om gjennomføring av europaparlaments- og rådsdirektiv 2007/2/EF vedrørende tilgang til medlemsstatenes geodata og -tjenester for fellesskapsinstitusjoner og -organer på harmoniserte vilkår.
5. Kommisjonsbeslutning av 5. juni 2009 om gjennomføring av europaparlaments- og rådsdirektiv 2007/2/EF vedrørende kontroll og rapportering (2009/442/EF).

føringsregler på grunnlag av vedtatte rettsakter (utfyllende regelverk). Avtalen åpner ikke for at EFTA-siden kan delta i EUs formelle beslutningsprosesser. EFTA-siden møter således verken i Parlamentet eller i Rådet.

Beslutning om å ta inn nye rettsakter i EØS-avtalen fattes av EØS-komiteen. I komiteen møter representanter for Island, Liechtenstein og Norge fra EFTA-siden og en representant for Kommissjonen fra EU-siden. Beslutningene i EØS-komiteen treffes ved enighet mellom partene. Beslutningene trer i utgangspunktet i kraft dagen etter møtet. Komiteen møtes vanligvis én gang i måneden i Brussel.

Et EFTA-land kan ta forbehold om at EØS-komiteens beslutning først blir bindende når forfatningsrettslige krav er oppfylt. EØS-avtalen gir vedkommende land en frist på 6 måneder for å avklare dette. EØS-komiteens beslutning vil i så fall tre i kraft når disse avklaringene foreligger.

EU-rettsakter skal foreligge på samtlige EU-språk når de vedtas. EU-rettsakter som tas inn i EØS-avtalen, skal også foreligge på islandsk og norsk.

INSPIRE og EØS-avtalen

EØS-komiteen besluttet 30. april 2010 å innlemme INSPIRE-direktivet i EØS-avtalen med forbehold om forfatningsrettslig avklaring i Island, Liechtenstein og Norge.⁶

For Norges vedkommende innebærer dette at Stortinget må fatte særskilt vedtak om å samtykke til godkjenning av EØS-komiteens beslutning. Utenriksdepartementet la fram forslag om dette for Stortinget 7. mai 2010.⁷ Det er ventet at Stortinget vil behandle spørsmålet før sommeren.

Tidsfristene i direktivet regnes for EFTA-landene fra tidspunktet for ikrafttredelsen av EØS-komiteens beslutninger. Det innebærer at

- fristen for å gjennomføre direktivet i nasjonal rett i EFTA-landene settes lik

ikrafttredelsestidspunktet for innlemmingen av direktivet i EØS-avtalen

- fristene for å rapportere om gjennomføringen av direktivet tar på samme måte utgangspunkt i ikrafttredelsestidspunktet for innlemmingen av direktivet i EØS-avtalen – formelt rapporterer EFTA-landene om gjennomføring av EØS-avtalen til EFTAs overvåkingsorgan (ESA) og ikke til Kommissjonen
- fristene for å framstille metadata regnes fra ikrafttredelsen av EØS-komiteens beslutning om å innlemme gjennomføringsreglene om metadata i EØS-avtalen
- fristene for å gjøre data tilgjengelig på harmonisert form regnes fra ikrafttredelsen av EØS-komiteens beslutning om å innlemme gjennomføringsreglene om samvirksomhetssevne for data og tjenester (interoperability) i EØS-avtalen.

Norsk deltakelse i arbeidet med direktivet og gjennomføringsregler

Statens kartverk engasjerte seg tidlig i arbeidet med INSPIRE, og deltok regelmessig i arbeidet fra og med det andre ekspertgruppemøtet 17. desember 2001. Prinsippene for INSPIRE er i godt samsvar med norske synspunkter:

- den europeiske infrastrukturen bør bygge på de enkelte lands nasjonale geografiske infrastrukturer
- den samlede infrastrukturen bør utformes slik at geodata kan lagres, gjøres tilgjengelig og vedlikeholdes på det mest hensiktsmessige nivå
- geodata fra ulike kilder bør kunne kombineres på en enhetlig måte, og deles mellom flere brukere og bruksområder
- geodata som samles inn på ett myndighetsnivå bør være tilgjengelig for myndigheter på andre nivåer
- det bør være enkelt å finne fram til tilgjengelige geodata, vurdere om dataene er egnet for et aktuelt formål og få kjennskap til eventuelle bruksvilkår.

6. EØS-komiteens beslutning nr. 55/2010 av 30. april 2010 om endring av EØS-avtalens vedlegg XX (Miljø).

7. Prop. 120 S (2009–2010) Samtykke til godkjenning av EØS-komiteens beslutning nr. 55/2010 av 30. april 2010 om innlemmelse i EØS-avtalen av direktiv 2007/2/EF av 14. mars 2007 om etablering av en infrastruktur for geografisk informasjon i Det europeiske fellesskapet (INSPIRE).

Norges mulighet til å påvirke den formelle vedtaksprosessen i Parlamentet og Rådet fram til endelig vedtak var mer begrenset. Det følger av Norges stilling som EFTA-land. Norges mulighet til å påvirke utformingen av gjennomføringsreglene er derimot langt på vei den samme som for EU-land. Norge møter for det første som observatør med talerett i INSPIRE-komiteen. Viktigere er likevel det forutgående arbeidet i Kommissjonens ulike ekspertutvalg. Norge deltar aktivt i dette arbeidet med eksperter fra berørte fagorgan. Så langt har dette vært eksperter fra Statens kartverk, Norges geologiske undersøkelse og Statens vegvesen. Når arbeidet i løpet av 2010 utvides til nye temaområder, er det viktig at fagetater også på disse områdene ser seg i stand til å nominere eksperter. Ekspertutvalgene utarbeider også mye av underlagsdokumentasjonen til gjennomføringsreglene.

Det er etablert gode kanaler for samordning og erfaringsutveksling på nordisk plan. De nordiske kartverkene har gått sammen om utvikling av programvare basert på åpen kildekode til bruk i nasjonale geoportaler og tjenester. På noen fagområder skjer også mye erfaringsutveksling via europeiske samarbeidsorganisasjoner bl.a. innenfor samarbeidet mellom de europeiske kartverkene «EuroGeographics».

Forslag til ny geodatalov

Miljøverndepartementet la fram forslag til lov om infrastruktur for geografisk informasjon (geodataloven) for Stortinget 7. mai 2010.⁸ Loven skal bidra til god og effektiv tilgang til offentlig geografisk informasjon (geodata) for offentlige og private formål. Loven vil gjennomføre hovedpunktene i direktivet i norsk rett. De mer detaljerte og tekniske bestemmelsene i direktivet vil bli gitt som forskrift med hjemmel i loven. Det er ventet at Stortinget vil behandle forslaget før sommeren.

Departementet legger i forslaget vekt på at målene og prinsippene for direktivet føyer seg godt til gjeldende norsk politikk for elektronisk forvaltning. Direktivet vil bedre tilgangen til miljøinformasjon for offentlige myndigheter nasjonalt og internasjonalt. Di-

rektivet vil antakelig også få positive ringvirkninger for tilgang til, og bruk av, offentlig informasjon generelt.

Departementet mener at det ligger vel til rette for å basere gjennomføringen av direktivet på det samarbeidet som allerede er etablert gjennom *Norge digitalt*. Erfaringene med *Norge digitalt* har så langt vært svært gode.

Forvaltningssamarbeidet Norge digitalt

Norge digitalt er et samarbeid mellom kommuner, statlige etater, store offentlige brukere av geodata og andre virksomheter som leverer data til den geografiske infrastrukturen. Målet for samarbeidet er å gi deltakerne enkel og effektiv tilgang til geodata. Samarbeidet er i prinsippet frivillig og er regulert gjennom gjensidige avtaler. Samarbeidet omfatter i dag vel 600 parter. Det inkluderer alle landets kommuner med unntak av hovedstadskommunen, alle fylkeskommunene og fylkesmannsembetene, ca. 40 statlige etater, Telenor ASA (nettdelen) og over 100 energibedrifter.

Det øverste organet for samordning av partenes interesser er «referansegruppen for *Norge digitalt*». Referansegruppen skal løse prinsipielle og praktiske problemstillinger som gjelder samarbeidet. Gruppen kan beslutte tilpasninger i dokumentasjon, krav og vilkår som legges til grunn for samarbeidet. Miljøverndepartementet har dessuten oppnevnt et «råd for *Norge digitalt*» som gir råd til departementet i spørsmål som gjelder samarbeidet og om den nasjonale geodatapolitikken. Rådet er bredt sammensatt med representanter fra stat og kommune.

Det er opprettet en rekke ulike samarbeidsfora innenfor *Norge digitalt*, bl.a. et teknologiforum, et temadataforum og et forum for planinformasjon. I tillegg til den betydningen disse arenaene har for det løpende praktiske samarbeidet, har de også hatt stor innovativ betydning for utvikling og bruk av geodata i Norge. Egne geodatautvalg i fylkene står for den regionale koordineringen av samarbeidet.

Statens kartverk har ansvaret for den praktiske koordineringen, bl.a. gjennom drif-

8. Prop. 121 L (2009–2010) Lov om infrastruktur for geografisk informasjon (geodataloven).

ten av et eget sekretariat for *Norge digitalt*. Sekretariatet tar seg av regnskapsføring, dokumentasjon og avtaleforvaltning. Kartverkets tolv regionkontor fungerer som sekretariat i forholdet til lokale og regionale parter.

Samarbeidet gir tilgang til et betydelig datatilfang via ulike nettjenester. Det er til nå registrert over 400 landsdekkende geodatasett, produkter og applikasjoner i katalogen for *Norge digitalt*.

Ansvar for etablering og vedlikehold av data er ikke en del av samarbeidet i *Norge digitalt*. Det ligger til den enkelte kommune eller fagetat. Ansvar for å gjøre data tilgjengelig for brukere utenfor *Norge digitalt*, ligger også til den enkelte kommune eller fagetat.

Partene betaler et årlig beløp til samarbeidet. Partenes samlede betaling var i 2009 på om lag 38 mill. kr. Beløpet som den enkelte part betaler, tar utgangspunkt i den nytten parten har av samarbeidet. I praksis framkommer beløpet som en samlet produktverdi beregnet ved hjelp av en vedtatt «kalkulator». Betalingen tilbakeføres til de respektive rettighetshaverne til basis geodata for vedlikehold, kvalitetsheving og produksjon av slike data lokalt og regionalt.

Det brede samarbeidet om offentlige geodata i Norge går mer enn 20 år tilbake med utviklingen av SOSI (Samordnet opplegg for stedfestet informasjon) som felles standard for utveksling av geodata, og FKB (felles kartdatabase) som en felles nasjonal spesifisering for digitale kartdata. I 1992 inngikk Kommunenes Sentralforbund, Statens kartverk, Vegdirektoratet og det daværende Norges Energiverkforbund og Teledirektoratet en rammeavtale om samarbeid under betegnelsen *Geovekst*.

Geovekst omfatter felles finansiering, etablering og vedlikehold av basis geodata. På nasjonalt nivå omfatter samarbeidet utvikling av standarder og felles retningslinjer. Basert på dette grunnlaget inngår partene på lokalplanet konkrete prosjektavtaler om etablering og vedlikehold av basis geodata. Fordelingen av prosjektkostnadene mellom partene beregnes med utgangspunkt i faste nøkler utledet fra relative nyttebetraktninger partene i mellom. Partene er i fellesskap rettighetshavere til data som etableres gjennom samarbeidet. Det blir etablert og vedli-

keholdt basis geodata innenfor *Geovekst* for ca. 120–150 millioner kroner per år. *Geovekst* omfatter samtlige norske kommuner med unntak av seks store kommuner.

Nettjenester

Et viktig element i det praktiske samarbeidet i *Norge digitalt* er geoportalen «GeoNorge» som via Internett gir partene tilgang metadatat og tjenester for deling av data. Statens kartverk står for driften av geoportalen og overvåking av tjenester knyttet til portalen.

Portalen demonstrerer allerede i dag bruk av nettjenester for deling og tilgang til geodata etter samme prinsipper som gjelder for INSPIRE. Tilgang til data via portalen er begrenset for allmennheten. Portalen inneholder likevel opplysninger om en rekke karttjenester som også er åpne for allmennheten. Partene i *Norge digitalt* har full tilgang til portalen via et adgangskontrollsystem.

Statens kartverk tilbyr tilgang for allmennheten til flere typer basis geodata i form av karttjenester og tilpassede innsynsløsninger. For kommersiell viderebruk av Statens kartverks produkter finnes egne løsninger.

Kommisjonen skal opprette en geoportal på europeisk nivå. Denne vil neppe dekke behovet norske brukere har for tilgang til lokale og nasjonale geodata og geodatatjenester. Det er således fortsatt behov for en nasjonal geoportal hvor brukerne kan søke etter, finne informasjon om og få tilgang til geodata.

Nærmere om det norske lovforslaget

Forslaget til geodatalov omhandler de mer prinsipielle sidene knyttet til koordineringen av den geografiske infrastrukturen, herunder deling av geodata og tilgang til geodatatjenester. Forslaget er basert på at departementet skal utarbeide utfyllende forskrifter til loven med mer detaljerte og tekniske bestemmelser.

Departementet anbefaler at loven i utgangspunktet ikke går lengre enn direktivet i spørsmålet om hvilke virksomheter som skal dele geodata og tjenester. Forslaget til lov er således primært rettet mot kommunene, fylkeskommunene og staten. Departementet ser likevel ikke bort i fra at det i forskrift kan

være aktuelt å forplikte også enkelte andre virksomheter som produserer eller bruker geodata, å dele sine geodata og tjenester.

Deltakende virksomheter skal for spesifiserte geodata opprette og drive et felles nett av offentlige søketjenester, visningstjenester, nedlastningstjenester, omformingstjenester og aktiveringstjenester. Deltakende virksomheter skal gjennomføre nødvendige tiltak for å dele spesifiserte geodata gjennom en felles infrastruktur for geografisk informasjon.

En nasjonal geodatakoordinator skal koordinere arbeidet med landets infrastruktur for geografisk informasjon. Departementet legger til grunn at Statens kartverk skal fylle denne rollen. Nasjonal geodatakoordinator skal på vegne av andre myndigheter kunne inngå avtale med offentlige myndigheter fra andre EØS-stater og EU- og EØS-institusjoner om deling av data og tjenester.

Lovforslaget er basert på at opplisting og nærmere spesifisering av de enkelte temaområdene fastsettes i forskrift. I tillegg til tema som er omfattet av direktivet, kan det nasjonalt være aktuelt å utvide omfanget – i første omgang til datasett som kommer inn under bestemmelsene i plan- og bygningsloven om offentlig kartgrunnlag og kommunale planregistre.

Retten til innsyn i offentlig informasjon blir ikke berørt av lovforslaget, jf. lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentleglova). Forslaget innebærer i stedet en ikke ubetydelig utvidelse av den praktiske tilgangen til offentlig informasjon ved at spesifiserte geodata skal være allment tilgjengelig via elektroniske tjenester via Internett døgnet rundt. Forslaget innebærer ingen vesentlige endringer i gjeldende rammebetingelser for betaling for offentlige geodata. Hovedregelen er at offentlige geodata som annen offentlig informasjon, skal være gratis tilgjengelig. Et viktig unntak gjelder likevel for basis geodata hvor etablering og vedlikehold er delvis brukerfinansiert.

Departementet foreslår ingen egne bestemmelser i loven som innskrenker tilgangen til geodata. I stedet baserer lovforslaget seg på de generelle begrensningene som framgår av annet regelverk, bl.a. forvaltningsloven, personopplysningsloven, sikker-

hetsloven og lov om eighedsregistrering (matrikkellova). Reglene i sikkerhetsloven vil for eksempel kunne innskrenke adgangen til å legge ut et stort antall opplysninger på Internett uten informasjonskontroll.

Departementet anslår at gjennomføringen av loven ikke vil medføre vesentlige merkostnader for den enkelte etat eller kommune i forhold til det som følger av de generelle målsetningene på IKT-området. Direktivet får imidlertid den konsekvens at nasjonal harmonisering av data heretter må tilpasse seg et felles europeisk regelverk. I tillegg fastsetter direktivet en forpliktende tempoplan som de enkelte virksomhetene må følge. Dette vil medføre noen ekstra kostnader. Kostnadene er til sammen anslått til ca. 32 mill. kr per år, herav ca. 17 mill. kr per år forbundet med tiltak rettet mot kommunesektoren. De sentrale kostnadene fordeler seg på Statens kartverk og om lag 25 andre berørte fagetater. Departementet har ikke foretatt noen egen norsk kost-nyttevurdering, men viser til de europeiske beregningene. Det er mulig at grensenytten for Norge er noe lavere siden Norge allerede har gjennomført mange av tiltakene på nasjonalt nivå.

Referanser

- «Geonorge»: <http://www.geonorge.no/Portal/ptk>
 Høgvard, D. (2008). Inspire – Hva skjer? *Kart og plan* b. 68, s. 167–174.
- Karbø, N. (2009). Ny geodatalov gir vekstmuligheter for norsk geodatabransje. *Kart og plan* b. 69, s. 136–138.
- Kommisjonen. *INSPIRE*:
<http://inspire.jrc.ec.europa.eu/>
 Miljøverndepartementet. *Prop. 121 L (2009–2010)*:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/regpubl/prop/2009-2010/Prop-121-L-2009-2010.html?id=604166>
- Statens kartverk. *Bruk av visningstjenester for utviklere*:
http://www.statkart.no/nor/Land/Kart_og_produkter/visningstjenester/
- Statens kartverk. *Norge digitalt*:
http://www.statkart.no/?_to=914
- Utenriksdepartementet. *Håndbok i EU/EØS-arbeid – 2009*:
http://www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/eu/EOS_handboken_27jan.pdf